

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

**ACTA HISTORICA
TOMUS CXLVI.**

HUNGARIA
SZEGED
2021

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA**

Főszerkesztő:
SZÁNTÓ RICHÁRD

Szerkesztőbizottság:

ALMÁSI TIBOR, DEÁK ÁGNES, PAPP SÁNDOR, TOMKA BÉLA,
SZÉKELY MELINDA, VARGA BEÁTA, ZIMONYI ISTVÁN

Az SZTE BTK Történeti Intézete kiadványa

A kötetet gondozta:
Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

Redegit:
PÉTER ÁKOS FERWAGNER

Szerkesztette:
FERWAGNER PÉTER ÁKOS

Technikai szerkesztő:
FERWAGNER PÉTER ÁKOS

HU ISSN 0324-6965 (Nyomtatott)
HU ISSN 2676-9832 (Online)

Felelős kiadó:
Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történeti Intézet
A kiadó székhelye:
6722 Szeged, Egyetem u. 2.
Felelős kiadó személy:
Szántó Richárd

FERWAGNER PÉTER ÁKOS

Az Oszmán Birodalom és a Liman von Sanders-féle katonai misszió keltette nemzetközi válság

The Ottoman Empire and the international crisis caused by the military mission of Liman von Sanders. In 1913, at the request of the Ottoman government, a German military mission arrived on the shores of the Bosphorus to help modernize the Turkish army. The mission, led by General Otto Liman von Sanders, led to serious great-power conflicts. The Entente powers protested that the Germans were gaining decisive influence in Constantinople. Strong joint action forced Berlin to back down and managed to reach a compromise solution. In the months that followed, the Ottoman government did its best to gain the support of a great power to maintain the empire.

Keywords: Ottoman Empire, Germany, military mission, great-power conflict

Az első világháború előtti években fokozatos és folyamatos közeledést lehetett megfigyelni a Német Császárság és az Oszmán Birodalom között. Ennek a közeledésnek gazdasági, politikai és katonai aspektusai egyaránt voltak, s egyrészt Berlin ama törekvéséből fakadtak, hogy a *Reich* a széles körben meghirdetett *Weltpolitik* keretében a világnak ezen a pontján is megvesse a lábát, s ott befolyást szerezzen, másrészt abból, hogy Isztambul a minden oldalról fenyegetett birodalom fennmaradása érdekében nagyhatalmi támogatót keresett. A kölcsönös érdek a századfordulón pozitív módon befolyásolta a kétoldalú kapcsolatokat, de szorosabb politikai, netán katonai szövetség nem jött létre a két állam között. Az 1908-ban kirobbant ifjútörök forradalom ráadásul bonyolította a körülményeket, mivel az új vezetés, mely legfőképpen az állam megmentését tartotta a szeme előtt, képtelen volt elhárítani a külső veszélyeket, s az 1911–1912-es tripolitániai háborúban a még megmaradt észak-afrikai, az 1912-es első Balkán-háborúban pedig a ruméliai (európai) tartományait veszítette el. Viszonya e vereségek után a szomszédjaival (Oroszországgal, Bulgáriával, Görögországgal) továbbra is feszült maradt, bármikor számítani lehetett újabb konfliktus kirobbanására. Ezért a Fényes Porta számára létkérdéssé vált a hadsereg megreformálása és megerősítése, ami persze nem számított új igénynek, most azonban rendkívül sürgető lett. Kézenfekvőnek tűnt, hogy ebben a modernizációban az a Németország siessen az oszmánok segítségére, amely egyrészt más nagyhatalmakkal ellentétben valóban érdekelt volt a birodalom területi integritásának fennmaradásában, másrészt már rendelkezett tapasztalatokkal a török hadügyi reform területén.

A két fél közeledése és szövetsége azonban nem ment automatikusan: a világháború kirobbanását megelőző hónapok eseményei hallatlanul megnehezítették a berlini és az isz-

tambuli döntéshozók dolgát. Németország habozott, hogy megéri-e az oszmán szövetség, mivel a Balkán-háborúkat követően tisztában volt a birodalom katonai és gazdasági gyengeségével. 1914 májusában a porosz vezérkar főnöke, Helmuth von Moltke kategorikusan kizárta, hogy „belátható időn belül” szövetség jöjjön létre a törökökkel. Az oszmán kormány pedig augusztustól megosztott volt a háborúba való belépés kérdésében, de abban nem, hogy a birodalmat csakis fegyveres erővel lehet fenntartani, ehhez pedig nagyhatalmi támogatót kell találni. Az 1914 júliusáig tartó kezdeti német óvatosságot szeptemberben és októberben az isztambuli halogatás követte. Abban azonban, hogy végül a németek oldalára állt a Porta, kétségkívül szerepet játszottak a hosszú múltra visszatekintő gyümölcsöző katonai kapcsolatok.

Előbb 1882-ben Otto Kaehler vezérőrnagy, majd 1885-ben Colmar von der Goltz tábornok vezetésével kisebb német katonai küldöttség érkezett Konstantinápolyba, hogy segítse az oszmán fegyveres erők kiképzését és a katonai iskolák modernizálását.¹ Nem ez volt az első eset, hiszen már a 19. század első felében is említhető példa porosz tisztek hathatós közreműködésére a katonai reformban és az erődépítés új technikáinak meghonosításában.² Az erőfeszítések nem is bizonyultak hatástalannak a későbbi török kudarcok ellenére sem: számos kiváló csapatparancsnok került ki a német kiképzők kezei alól. Az 1912–1913-as balkáni háborúk után világossá vált, hogy a pénzügyi, gazdasági és politikai reformokon kívül további, még nagyobb katonai segítségre van szükség.³

1913 áprilisában – még tartott a második Balkán-háború – a török kormány „alkalmas porosz tisztet” kért Berlintől az oszmán vezérkar továbbképzésének felügyeletére és a tengerszorosok új védelmi terveinek kidolgozására. Az üzenetet a Wilhelmstrasse felé továbbított Hans von Wangenheim konstantinápolyi német nagykövet megjegyezte, hogy ez a tiszt ideális helyzetbe kerülne „egy jövőbeni háborúban a mozgósítás és a hadműveletek terén”.⁴ Az alig burkolt célzást Gottlieb von Jagow külügyminiszter pontosan értette. Az oszmán fegyveres erők feletti ellenőrzés ugyanis Németország számára a legbiztosabb garanciát jelenthette anatóliai és mezopotámiai pozíciói megvédelmezése szempontjából. Ez az ellenőrzés nem csupán virtuális felügyeletet jelentett volna Konstantinápoly és a Porta fölött, hanem az Oszmán Birodalom esetleges (s egyáltalán nem kizárható) felosztása esetén mindenki másnál előnyösebb pozíciót biztosított volna Berlin számára. Emellett a nagykövet egy Theobald von Bethmann-Hollweg kancellárnak szóló 1913. májusi táviratában kifejtette, „ázsiai Törökország saját erőből már nem maradhat fenn sokáig”, ezért – „Törökország felbomlásának megakadályozása és idegen hatalmak általi újjászervezése érdekében” – a berlini támogatás feltétlenül szükséges.⁵ Wangenheim úgy vélte, az oszmánok külső segítség nélkül immár képtelenek birodalmuk területi integritásának fenntartására, mivel pedig a többi nagyhatalom szilárdabb befolyással rendelkezik, ezért pillanatnyilag Németország érdeke a területi integritás és a *status quo* fenntartására irányul. Mindez nem meglepő, hiszen a németek még élénken emlékeztek arra, hogy 1911-ben nem sikerült az érdekeiket Franciaország ellenében Marokkóban megvédeniük (második marokkói válság), az észak-

¹ Moreau 2003; Trumpener 1996, 107–136.

² Fleury 1977, 13.

³ Talaat Pasha *Posthumous Memoirs*; Djemal Pasha 1922, 65–66.

⁴ Liman von Sanders 1927, 1.

⁵ Kerner 1927a.

afrikai ország francia protektorátus lett.⁶ A nagykövet egyébként nem rejtette véka alá a felettesei előtt azt sem, hogy a Törökország feletti kontroll ideális modelljének az angolok Egyiptom fölötti fennhatóságát tekinti.⁷ A birodalmi ábrándokat kergető II. Vilmos császár is lelkesen támogatta a misszió tervét, amelyet a legnagyobb titokban készítettek elő, bár május végén Berlinben egyetlen leánya, Viktória Lujza hercegnő esküvőjén Vilmos említést tett róla V. György angol királynak és II. Miklós cárnak. A császár jelezte, hogy a küldöttség a korábbi missziókhoz hasonló céllal indul útnak, s kifejezte reményét, hogy a cárnak nem lesz ellenvetése. II. Miklós erre azt felelte, „ha az új misszió nem különbözik a régiektől, nem emel ellene kifogást”.⁸

A feladatra június végén egy kiváló szakembert, Otto Liman von Sanders tábornokot, a Kasselben állomásozó 22. gyalogoshadosztály parancsnokát választották ki. A Pomerániában született, apai ágon átkeresztelkedett zsidó családból származó 58 éves főtiszt óriási tapasztalatokkal rendelkezett mind az adminisztratív szervezés, mind a harctéri kiképzés területén. 42 tisztből álló stábot vihetett magával, kizárólagos felügyeleti jogot kapott az oszmán katonai iskolák hálózata fölött, tagja lett a legfelsőbb oszmán haditanácsnak, ilyen minőségében pedig beleszólhatott a török katonák előléptetésébe. Ennél is lényegesebb, hogy kinevezték az 1. oszmán hadsereg parancsnokává, ezáltal pedig a tábornok személyes felelősséget vállalt Konstantinápoly és a tengerszorosok védelméért.

Ez a szeptemberben, a második Balkán-háborút lezáró bukaresti béke aláírása (augusztus 10.) után megkötött, öt évre érvényes német–török megállapodás⁹ a nyilvánosságra kerülése után, novemberben azonnal kiváltotta az oroszok tiltakozását, akik fenyegetve érezték az érdekeiket. Növelte az orosz aggodalmakat, hogy az oszmánok nem sokkal korábban kötöttek megállapodást a Krupp-művekkel lövegek szállításáról, melyeket a Boszporusz és a Dardanellák mentén helyeztek el, illetve kaptak fegyvert és kisebb hadihajókat Olaszországtól is.¹⁰ A kinevezés valóban elsőrendű politikai fontosságú esemény volt. Mihail Nyikolajevics Girsz gróf, 1912 márciusa óta a portai orosz nagykövet kijelentette, nem maradhat Konstantinápolyban addig, amíg a kb. egymilliós főváros egy német tiszt „védelme” alatt áll. Főnökének felhívta a figyelmét arra, hogy „a [felfejlesztett] török flotta képes lesz döntő csapást mérni ránk. Ez a csapás nem csupán lerombolhatja a fekete-tengeri flottánkat, hanem megsemmisítheti az összes közel-keleti pozíciókat, ama elvitathatatlan jogainkat, amelyeket évszázadokon keresztül felmérhetetlen áldozattal és az orosz vér hullatásával vívtunk ki magunknak.”¹¹

A felháborodott Szazonov külügyminiszter „kompenzációt” követelt¹² és „kevésbé barátságos aktust” emlegetett, meg azt, hogy a németeknek tudniuk kellett volna, hogy „ha van pont a Földön, amelyre féltékenyen összpontosul figyelmünk, és ahol semmi oly változást nem engedhetünk bekövetkezni, amely közvetlenül fenyegetné létérdekeinket, úgy ez a pont Konstantinápoly”.¹³ Nyilvánvalóvá tette, hogy az ügynök hatása lesz az orosz–török

⁶ Barraclough 1988.

⁷ Howard 1966, 40.

⁸ Szazonov 1928, 157.

⁹ A szerződés részleteit lásd Mühlmann 1929, 88–92.

¹⁰ McMeekin 2011, 30.

¹¹ Girsz 1913. november 27-i levele Szazonovnak. McMeekin 2011, 31.

¹² Tucker 1999, 430–431.

¹³ Szazonov 1928, 160.

kapcsolatokra. A cárnak küldött december 6-i üzenetében kifejtette, „az az állam, mely a szorosokat birtokolja, nemcsak a Fekete- és a Földközi-tenger kulcsát tartja a kezében, hanem a Kis-Ázsiába való behatolás kulcsát is, továbbá bizonyosan övé lesz a balkáni hegemónia”.¹⁴ A hisztérikus orosz reakció nem volt véletlen. A nyugati antanthatalmak számára az Oroszországgal való kapcsolattartás, a Boszporuszon és a Dardanellákon keresztül a vele való kommunikáció létfontosságú kérdésnek számított. Békeidőben a Nyugattal folytatott orosz kereskedelem 50, az orosz gabonaszállítások 90%-a a szorosokon át bonyolódott le.¹⁵ Az 1914-et megelőző tíz évben a teljes orosz export 37%-a ezen a kijáraton át került a külföldre.¹⁶ Gatrell számításai szerint pedig 1909 és 1913 között az orosz export 73%-a tengeren, 43%-a pedig a Dardanellákon keresztül jutott el a célállomásokra.¹⁷ Elképzelhetetlen volt tehát, hogy az antant eltérje a német dominancia kialakulását e hűsbavágó útvonal fölött.

Az 1913. november 17–20. között Berlinben tárgyaló Vlagyimir Nyikolajevics Kokovcov miniszterelnök sem mulasztotta el a tudomására hozni Bethmann-Hollweg kancellárnak az orosz aggodalmakat, mire Bethmann igyekezett megnyugtani a tárgyalópartnerét, hogy a misszió nem irányul az oroszok ellen, célja csupán a törökországi német gazdasági érdekek védelme. Kokovcov kijelentette, hazája megéri a németek ama döntését, hogy érdekeik védelmében katonai küldöttséget menesztenek a Boszporuszhoz, de Oroszország álláspontja „teljes mértékben különbözik a Németország által Konstantinápolyba küldendő hadtest tárgyában. [...] Kitartunk azon alapelv mellett, hogy Konstantinápolynak török fővárosnak kell maradnia, amelynek az integritása minden nagyhatalomnak az érdekében áll.” Legfeljebb arra látott lehetőséget, hogy a misszió székhelyét Isztambulból Drinápolyba (Edirnébe) helyezték át.

A berlini tárgyalásokat követően Szazonov az antant közös fellépését sürgette, a politikájukat egymással egyeztető franciák és britek pedig teljes mértékben osztották ezt az álláspontot; a német lépésnek éppen az lett az azonnali következménye, hogy az antanthatalmak mintegy automatikusan közeledtek egymáshoz. Stephen Pichon francia külügyminiszter nyomban emlékeztette Berlint, hogy ebben a stratégiaileg egyedülállóan fontos városban egy német ellenőrzés alá került hadsereg „a konstantinápolyi diplomáciai testületet Németország foglyává teszi, virtuálisan e hatalom kezére juttatja a tengerszorosok kulcsát... Ezzel felborulna az a nagyhatalmi egyensúly, mely az Oszmán Birodalom fennmaradásának garanciája.”¹⁸ Ő is javasolta, hogy Limant a főváros helyett Szmirnába (Izmirbe), de még inkább Drinápolyba vezényeljék. Edward Grey brit külügyminiszter is készen állt a német döntés elleni tiltakozásra és hajlott arra, hogy egységesen lépjen fel Párizssal és Szentpétervárral. Isztambuli nagykövete, Sir Louis Mallet nyilvánvalóvá tette a lehetséges következményeket: „A Konstantinápolyba akkreditált diplomaták Németország függésébe kerülnének, a szorosok kulcsa Németország kezébe kerülne, katonai intézkedései révén egy német tábornok szabályozná a szultán szuverenitását. Ezenkívül a nagyhatalmi erőegyensúly, mely Törökország létezésének a garanciája, felbomlana. Hogy kompenzálják

¹⁴ McMeekin 2011, 31.

¹⁵ Howard 1966, 49.

¹⁶ Shatzky 1926.

¹⁷ Gatrell 1994, 301.

¹⁸ Kerner 1927b.

a Németországnak juttatott túlsúlyt, a többi nagyhatalom Törökországtól hasonló előnyöket fog követelni.¹⁹

Ahogy a hatalmak közötti diplomáciai kapcsolatok elhidegültek, mind nyilvánvalóbbá vált, hogy az utóbbi évtizedek legsúlyosabb orosz–német válsága van kibontakozóban, s alighanem az is vitathatatlan, hogy a Balkán-háborúk és az első világháború kitörése között ez volt a legjelentősebb nemzetközi krízis. Vilmos kitartott a szándéka mellett, s tudatta, hogy többre értékeli a török szövetséget, mint az antant jóindulatát. Mehmed Szaíd Halim oszmán nagyvezír²⁰ ráadásul dölyfösen utasította vissza december 13-án az antantnagykövetek közös tiltakozó jegyzékét és elfogadhatatlannak nevezett mindenfajta beavatkozást „a török belügyekbe”. („Bravó!”, firkantotta oda a *Kaiser* Wangenheim jelentésének margójára.²¹) A nagyvezír ugyanakkor azt is kijelentette, hogy a szorosok, az erődök, vagy éppen a főváros rendjének a fenntartása nem tartozik a német katonai misszió kompetenciájába. Az antant együttes fellépése ettől függetlenül semmilyen eredménnyel sem járt: Liman december 14-én megérkezett Konstantinápolyba.²²

A nagy kérdés ebben a helyzetben az volt, mit tesz majd az orosz kormány. Párizsban és Londonban amiatt aggódtak, hogy a cár jelentős kompenzációkat fog követelni (pl. az örömnények lakta kelet-anatóliai oszmán tartományok feletti uralmat), ami az Oszmán Birodalom ázsiai területeinek felosztásához fog vezetni. Szazonov lehetséges kompenzáció gyanánt fel is vetette az erzurumi vilajet orosz fennhatóság alá helyezését. Azt indítványozta, hogy hazája foglalja el a fekete-tengeri kikötővárost, Trabzont (Trapezuntot) és környékét, cserébe Nagy-Britannia Szmírnát, Franciaország pedig Bejrútot szállhatná meg. Mindezt azért, hogy így kényszerítsék a Portát a Liman-féle misszió eltávolítására, de a cél sokkal inkább egy majdani felosztás előkészítése lehetett. Grey azonban világossá tette, hogy sem London, sem Párizs nem óhajt háborúba keveredni Németországgal Liman von Sanders missziója miatt, miközben a vehemens Szazonov láthatólag vállalta volna ennek a kockázatát. Grey, amint azt a vele jó viszonyt ápoló Karl Max Lichnowsky herceg, a londoni német nagykövet előtt kifejtette, mindenáron el akarta érni, hogy se a németek, se az oroszok ne szerezzenek túlzott befolyást Konstantinápolyban, melynek szerinte török kézen kellett maradnia.²³

Elképzeltető, hogy az első világháború Törökország miatt már 1913 végén kirobbanhatt volna? London és Párizs ugyanis azt tudakolta az orosz partnerétől, mit tenne abban az esetben, ha sem Németország, sem az Oszmán Birodalom nem hajlana a megegyezésre. Az oroszok elszántságát és politikájuk hátterét jól érzékeltetik II. Miklósnak a francia nagykövethöz 1914 elején intézett bizalmas szavai: „A Sanders-ügy nyilvánvalóvá tette Oroszország elemi érdekeit. Szükségünk van a szabad tengerre [...], nyitva kell maradnia, legalább délen, mivel télen az északi kikötőink elzáródása – mely idén egészen Rigáig terjed – jelentősen hátráltatja, sőt megbénítja a kereskedelmünket. [...] Egyáltalán nem áhítozunk Konstantinápoly után, de szükségünk van arra a garanciára, hogy a szorosokat nem zárják el előlünk.”²⁴ A szorosok lezárása rémálomszerű forgatókönyvet jelentett, ráadásul az oro-

¹⁹ Howard 1966, 41–42.

²⁰ Életéről lásd Wasti 2008.

²¹ Kerner 1928a.

²² Liman von Sanders 1927, 3.

²³ Lichnowsky 1928, 325–326.; Miller: *Straits.*; Heller 1983, 111–116.

²⁴ Laurens 2019, 11.

szoknak már volt alkalmuk megtapasztalni a következményeit. Az 1911–1912-es olasz–török háború alatt olasz hadihajók bombázták a Dardanellák török erődítményeit, ami a szorosok lezárásához (na meg a birodalomban a makaróni-fogyasztás bojkottálásához) vezetett. Az orosz kereskedők egy hónap alatt 30 millió rubelre rúgó veszteséget könyveltek el, mivel árucikkeik a fekete-tengeri orosz kikötőkben voltak kénytelenek rostokolni. Az egész 1912-es évre vonatkozó veszteség pedig a teljes fekete-tengeri export egyharmadát tette ki (kb. 800 millió rubelről kevesebb, mint 600 millióra esett vissza). Az ukrajnai nehézipar, mely szinte teljesen a Boszporuszon keresztül érkező nyersanyag-importtól függött, kénytelen volt leállni. Éppen orosz nyomásra kényszerült egy hónap múltán a Porta újra megnyitni az átjárót.²⁵ Az eset következménye az lett, hogy az orosz politikai vezetők elhatározták, a közeljövőben okvetlenül megoldást találnak a tengerszorosok egyre bosszantóbb problémájára.

Szazonov már 1913. december elején azt indítványozta II. Miklósnak, hogy hívjon össze különleges tanácskozást a Liman-ügyben, ami 1914 januárjában meg is történt. A Kokovcov által elnökölt és a külügy-, a hadügy- és a haditengerészeti miniszter, valamint a szárazföldi hadsereg és a hadiflotta parancsnokainak részvételével megrendezett titkos értekezleten napirendre tűzték Oroszország „történelmi küldetésének” megvalósítási lehetőségét, körüljárták a tengerszorosok kérdését és felvetették a háború lehetőségét. London előre jelezte, hogy számára a legkedvezőbb megoldás az Oszmán Birodalom pénzügyi bojkottja lenne, de egyéb intézkedéseket is el tud fogadni. A mérsékelt Kokovcov ugyancsak a bojkott mellett kardoskodott az értekezleten, s ellenezett bármilyen katonai akciót, mert szerinte Oroszország nem állt készen arra, hogy egyoldalú katonai lépéseket tegyen Kelet-Anatóliában vagy a szorosoknál, aminek kiszámíthatatlan következményei lehettek. A tábornokok ugyan kijelentették, hogy a hadsereg készen áll egy Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia ellen megvívandó háborúra, de feltétlenül a szövetségesekkel együtt kell hadba lépni. Mivel csak a francia segítségnyújtást lehetett biztosra venni, a britet nem, heves vita után végül az a döntés született, hogy folytatni kell a tárgyalásokat a németekkel.²⁶

Eközben Berlinben is a higgadtabbak kerekedtek felül. Az antanttiltakozások által kijózanított von Jagow igyekezett tekintélymentő kompromisszummal előállni, melynek értelmében Limant a török hadsereg főfelügyelőjévé neveznék ki oszmán tábornagyit (*müsir*) rangban, a konstantinápolyi 1. oszmán hadsereg parancsnokságáról pedig lemondana.²⁷ Ily módon Németország befolyása megmaradna, sőt presztízse növekedne, a tengerszorosok pedig közvetlen török parancsnokság alatt maradnának, amihez az antanthatalmak mindenáron ragaszkodtak. Az ajánlatot január közepén elküldték a cári kormányhoz. 21-én Szentpétervár, London és Párizs együttesen elfogadta a kompromisszumot, két nappal később pedig a nagyvezír és a német nagykövet írásba is foglalta.

A krízis ezzel lezárult, de a rossz szájíz mindenkiben megmaradt. Az antantban végképp tudatosodott a Portára gyakorolt német befolyás nagysága. A szófiai orosz nagykövet, Alekszandr Alekszandrovics Szavinszkij 1914 májusában figyelmeztette külügyminiszterét, hogy „a Közel-Kelet szisztematikus meghódítása részét képezi Németország meglehetősen világos tervének. Már a Boszporuszhoz vezényelték Sanders pasát, most pedig arcátlan

²⁵ Childs 1990, 232; McMeekin 2011, 29.

²⁶ Kerner 1928b.

²⁷ Uyar 2021, 32.

módon Konstantinápoly felé nyújtják ki a kezüket...²⁸ Az ekkor még politikai megoldásra törekvő, a Portával szemben az agresszív magatartást elvető, Oroszország katonai felkészültségével tisztában lévő, többek visszaemlékezése szerint a béke és a *status quo* fenntartásán ügyködő Szazonov²⁹ egyenesen úgy vélekedett, Törökország tovább haladt azon az úton, amelyen „politikai és katonai tekintetben teljesen jobbágyává lett Németországnak”.³⁰ Berlin egyébként nem is leplezte ama szándékát, hogy teljesen és végérvényesen magához láncolja az Oszmán Birodalmat. Ez nem csupán a kardcsörtető német sajtóban volt érezhető, hanem az egyre harciasabbá váló kormányban is. Jagow helyettese, majd utóda, Arthur Zimmermann élénken támogatta ezt a politikát, mert teljes mértékben egyetértett Wangenheim megállapításával, miszerint „az a hatalom, mely a hadsereget ellenőrzése alatt tartja, Törökországban mindig a legerősebb lesz”.³¹

Mindazonáltal a függetlenségére féltékeny ifjútörök kormány abban a hitben élt, hogy úgy veheti igénybe a német segítséget, hogy nem kerül ezzel párhuzamosan német függésbe. Ennek érdekében a háború előtti hónapokban nagyon jelentős engedményeket tettek az antanthatalmak számára. Franciaország fontos vasúti koncessziókat kapott Szíriában. Londont felkérték, hogy a Berlin–Bagdad vasút (*Bagdadbahn*) utolsó, a Perzsa-öbölíg tartó szakaszának megépítésében vegyen részt. Angol cégek olajfűrészi engedélyeket kaptak Mezopotámiában, további vasútépítési és kikötő-fejlesztési megbízásokkal látták el őket. Aból az ifjútörök törekvésből kifolyólag, hogy modernizálják az elmaradott vagy nem megfelelően működő intézményeket, külföldi segítséghez folyamodtak. Egy brit tisztviselőt felkérték az 1836-ban létrehozott belügyminisztérium teljes megreformálására, egy másikat, Richard Crawfordot a vámrendszer fejlesztésére, egy harmadikat, William Willcocks mérnököt a mezopotámiai öntözőrendszerek modernizálására.³² Sir Arthur Limpus angol tengernagyot és vele együtt 72 tisztet pedig az oszmán flotta megújítására (igaz, a flotta hadműveleteiben e tisztok nem vehettek részt), valamint a hadikikötők berendezéseinek renoválására.³³ Még 1908-ban egy francia főtitket, bizonyos Baumann ezredest nevezték ki a rendőrség élére.³⁴ Egy másik francia szakembert, Charles Laurent-t pedig a pénzügyek főfelügyelőjének tették meg. A lengyel származású francia állampolgárt, Léon Ostorog gróft, a neves orientalistát és jogászt az igazságügyi minisztérium törvényszéki tanácsadó-jává kérték föl, s azzal bízták meg, hogy „az oszmán törvénykönyvet igazítsa az európaihoz”.³⁵ A haditengerészeti miniszter, Dzsemál pasa 1914 júliusában, már a szarajevói merénylet után Párizsban közeledési ajánlattal fordult az antanthoz, hogy ellensúlyozni tudja a központi hatalmak erőteljes jelenlétét. Ezenkívül hadihajókat és tüzérségi fegyvereket rendeltek francia fegyvergyáraktól.³⁶

²⁸ Savinsky 1927, 218–219.

²⁹ Taube 1928, 314–323; Florinsky 1929.

³⁰ Szazonov 1928, 167.

³¹ Silbert 1921, 684–687. Idézi: Sachar 1970, 17.

³² Willcocks öntözési programjáról lásd Demeter 2016, 539, 636.

³³ Ezáltal úgy tűnt, a britek hosszú időre kizárólagos befolyást szereznek az oszmán haditengerészet fölött. Vö. Rooney 1998.

³⁴ Galera 2006.

³⁵ Bein 2011, 39.

³⁶ Djemal Pasha 1922, 102–107.

Talán a legátfogóbb megállapodásokat a britekkel kötötték, melyek hosszas előkészítő tárgyalások eredményeként születtek meg. 1913 februárjában a Porta rendkívüli követe, Ibrahim Hakki pasa Londonba ment a céllal, hogy végképp rendezzék a bagdadi vasúttal kapcsolatos kétoldalú ellentéteket. Grey külügyminiszterrel a Közel-Kelet szinte minden érzékeny problémáját számba vették, sőt a tárgyalásokba bevonták a londoni német nagykövetséget is. Májusban átfogó megegyezés született a felek között, mely többek között szabályozta az Oszmán Birodalomban lévő brit oktatási, vallási és kulturális intézmények jogi helyzetét, tisztázták Nagy-Britannia Oszmán Birodalommal szemben fennálló pénzügyi követeléseinek a pontos mértékét, rendezték a birodalom és Perzsia közötti határvitát az olajmezők környékén, Egyiptom hitelügyleteibe a Porta vétójoggal beleszólási jogot kapott, meghatározták a hajózási szabályokat a Tigrisen, az Eufráteszen és a Satt-el-Arab folyón, s végül rendezték annak a Kuvaitnak a státuszát, amely 1899 óta brit ellenőrzés alatt állt. A megállapodások keretében a törökök elismerték Nagy-Britannia speciális pozícióját a Perzsa-öböl térségében, s habár London tiszteletben tartotta a szultán szuverenitását Kuvait felett, a Porta vállalta, hogy nem avatkozik a sejkiség belügyeibe. Brit kérésre Isztambul ekkor egyezett bele abba, hogy a Bagdadbahn végállomása Bászra, ne pedig a tengerpart legyen, valamint két brit tisztségviselő bekerüljön a Bagdadi Vasúttársaság igazgatóságába. Mindezekért az engedményekért cserébe London hajlandó volt támogatni az oszmán vámiletekek 4%-os felemelését.³⁷ Kétoldalú szövetségkötésre azonban nem került sor a felek között, Grey ugyanis elvetette a törökök által javasolt brit-oszmán szövetség ötletét, azzal érvelve, hogy „a birodalom megóvása az összes hatalom együttműködését feltételezi, különösen azokét, amelyeknek, mint Nagy-Britanniának, különleges érdekeik vannak a törökök birodalmában földrajzi elhelyezkedésük vagy kereskedelmi érdekeik okán”.³⁸

Nemcsak az antantállamoknak tett engedményekről van szó, a német orientáció ugyanis 1914 tavaszán és nyarán még egyáltalán nem volt eldöntött kérdés. Az oszmán kormánytagok némelyike kimondottan francia-, mások pedig angolbarátok voltak. Talaat belügyminiszter ezt így fejezte ki: „Hezitáló állam voltunk, nem tudtuk, merre induljunk, kinek a kezét szorítsuk meg. Az idők szavát követtük, megpróbáltunk egyformán kedvezni minden európai hatalomnak.”³⁹ E hezitálás még olyan meglepő, teljesen váratlan ajánlatokban is megmutatkozott, mint Talaat orosz-török szövetségkötésre vonatkozó 1914. májusi indítványa, mellyel a Krim félszigeti Livadia fürdővárosban a cárnál tett látogatásán hozakodott elő Szazonovnak. A külügyminisztert derült égből villámcsapásként érte a javaslat, s annak tulajdonította, hogy az ifjútörök kormány a talán túl terhes és egyoldalú német függésből így próbál meg kiszabadulni, de legalábbis enyhíteni azt. Már csak azért is, mert „az ifjútörökök, a maguk módja szerint, forró patrioták, akik le akarják rázni magukról állami szuverenitásuk számos korlátozását”.⁴⁰ Az ügynek végül nem lett folytatása. Szazonov meglepődése azonban felettébb különösnek tűnik, mivel nem sokkal korábban, 1911 decemberében maguk az oroszok hozakodtak elő hasonló ajánlattal. Sarikov portai orosz nagykövet „török-szláv liga” létrehozására tett javaslatot, amelynek keretében Oroszország a hadihajói számára szabad utat kapott volna a tengerszorosokon keresztül, cserébe vállalta volna az

³⁷ Earle 1924, 255–256; Heller 1983, 92–95.

³⁸ Grey 1913. július 2-i levele Taufik londoni oszmán nagykövetnek. Gooch – Temperley 1936, 902.

³⁹ Talaat Pasha: *Posthumous Memoirs*.

⁴⁰ Szazonov 1928, 182, 185–186.

Oszmán Birodalom területi integritásának garantálását.⁴¹ Csakhogy távolról sem értett egyet az indítvánnyal az orosz elit minden tagja, ráadásul a Fényes Porta sem volt hajlandó ezen az alapon megállapodni. A közeledés lehetősége ettől függetlenül még 1914 tavaszán is felmerült vezető török politikusok részéről, s maga Szazonov sem utasította el azt, amit a *Duma* előtt elmondott május 24-i beszéde is bizonyít. Ebben kijelentette, hogy a tengeri kereskedelem szabadsága egyaránt érdeke a két félnek, de csak az oszmán állam békés fejlődése esetén valósítható meg, amihez felajánlotta hazája támogatását.⁴²

A vezető oszmán államférfiak részvétele az ősi ellenséggel tartott csúcpszintű livadiai találkozón hatalmas nemzetközi figyelmet keltett és különféle spekulációkra adott alkalmat. Az orosz–oszmán közeledés lehetősége erősen nyugtalanította a központi hatalmakat. Arra törekedtek, hogy Isztambulnak a bolgár–török szövetség alternatíváját kínálják fel, mely az ő érdekeiknek sokkal jobban megfelelt volna. Ezt a lehetőséget azonban egyes oszmán diplomaták nem tartották reális opciónak. A berlini török nagykövet, Mahmud Muhtár pasa például az orosz kapcsolat mellett tette le a garast, habár tisztában volt azzal, hogy a cári kormányzat célja a szorosok és „Cárgrád” megszerzése. Úgy vélte azonban, hogy Oroszország egyelőre nem elég erős e törekvése megvalósításához, ezért Konstantinápoly megvédelmezése más „mediterrán hatalmakkal” kötött megállapodások révén megoldható. A Szentpétervárral szembeni barátságos, békés politika ugyanakkor szerinte lehetővé tette volna, hogy megelőzzenek bármilyen orosz támadást a birodalom ellen.⁴³ Úgy tűnik azonban, hogy végül azért nem realizálódhatott a közeledés, mert ezt a Portára gyakorolt erős német befolyás megakadályozta és természetesen a tengersizorosokra vonatkozó orosz igény is gátolta a kapcsolatok javítását.

Otto Liman von Sanders katonai missziója mellett, hogy éles nagyhatalmi ellentéteket provokált, csak csekély mértékben járult hozzá az oszmán hadsereg modernizálásához, ráadásul ez a hozzájárulás illeszkedett abba a reformfolyamatba, amely legalább 1908 óta zajlott. A hadsereg fejlesztését sokáig gátolta, hogy II. Abdul-Hamid szultán igazából akadályozta a reformokat, mert félt, hogy a hadsereg esetleg politikai szerepre tör. A Goltz-féle német misszió tevékenységét keretek közé szorították, a képzésre és a katonai iskolákra korlátozták. Emiatt egészen az ifjútörök forradalomig a kiképzés inkább elméleti, semmint gyakorlati volt, a főtisztek pedig alig részesültek belőle. 1908 után viszont mélyreható reformokat vezettek be mind a hadszervezet, mind a kiképzés terén. Az első világháború előtt a német mérnökök, közgazdászok és pénzügyi szakemberek légiója ezenkívül óriási erőfeszítéssel megpróbálta úgy-ahogy rendbe hozni a gazdaságot és a kommunikációt, újjászervezni a bankrendszert, felülvizsgálni az öntözőműveket. A nélkülözhetetlen katonai reformok végrehajtásához azonban rendkívül rövid idő állt rendelkezésre, amihez – úgy tűnik – a Liman-féle misszió csupán szerény mértékben tudott hozzájárulni.⁴⁴ Mégis javult a hadsereg helyzete, mivel a Balkán-háborúk tapasztalatait is felhasználták: 1914 júliusában a katonai szolgálatot kötelezővé tették minden oszmán férfi alattvalóra,⁴⁵ a hadügyi költség-

⁴¹ Patyomkin 1948, 204.

⁴² Howard 1966, 21, 71–72.

⁴³ Mukhtar Pasha 1924, 196–199, 236.

⁴⁴ Uyar 2021, 5–7, 36–37.

⁴⁵ A nem muszlimok hivatalosan 1909 augusztusában veszítették el a katonai szolgálat alóli mentesség lehetőségét. 1914 októberében először került sor arra, hogy elrendeljék a sorkötelesek bevonulását

vetést egyhangú parlamenti döntéssel jelentősen megemelték, új felszerelést vásároltak Európában, nyugdíjba küldték a Balkán-háborúban leszerelt idős tiszteket.⁴⁶ Helyükre modern képzést kapott fiatalabb tiszteket helyeztek, akik kiválóan ismerték a hadviselés legfrissebb elméleti alapjait, így a vezérkari munka színvonala ugrásszerű javulást mutatott. Problémát jelentett ugyanakkor a tapasztalathiány a csapatok parancsnoklásában: a többség először vezényelt kisebb-nagyobb egységeket a terepen. Lőszergyárat hoztak létre, a misszió tisztjei pedig kiképezték és modernizálták a hadsereget. A misszió ugyan nem tudta befejezni a munkáját, de a világháború kirobbanása után a német–török katonai szövetség megkötöttség, az együttműködés pedig elmélyült, ami érezhetően pozitív hatást gyakorolt az oszmánok katonai teljesítményére a közel-keleti frontokon.

Bibliográfia

Források

- Djermal Pasha 1922 = Djermal Pasha: *Memories of a Turkish Statesman 1913–1919*. Hutchinson & Company, London.
- Gooch – Temperley 1936 = Gooch, G. P. – Temperley, Harold (szerk.): *British Documents on the Origins of the War 1898–1914. Vol. X, part 1. The Near and Middle East on the Eve of the War*. Johnson Reprint Company, London.
- Lichnowsky 1928 = Prince Lichnowsky: *Heading for the Abyss. Reminiscences*. Payson & Clarke, New York.
- Liman von Sanders 1927 = Liman von Sanders, Otto: *Five Years in Turkey*. United States Naval Institute, Annapolis.
- Savinsky 1927 = Savinsky, A.: *Recollections of a Russian Diplomat*. Hutchinson & Co., London.
- Szazónov 1928 = Szazónov, Sz. D.: *Végzetes évek. Emlékiratok*. Genius, Budapest.
- Talaat Pasha: *Posthumous Memoirs* = Talaat Pasha: *Posthumous Memoirs. Why Turkey favored Germany*.
http://en.wikisource.org/wiki/Posthumous_Memoirs_of_Talaat_Pasha/Why_Turkey_favored_Germany, letöltés: 2014. szeptember 4.

Szakirodalom

- Barraclough 1988 = Barraclough, Geoffrey: *Agadirtól a háborúig. Egy válság anatómiája*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Bein 2011 = Bein, Amit: *Ottoman Ulema, Turkish Republic. Agents of Change and Guardians of Tradition*. Stanford University Press, Stanford.
- Childs 1990 = Childs, Timothy W.: *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya 1911–1912*. E. J. Brill, Leiden.

a vallásukra való tekintet nélkül, az ifjútörökök pedig nemigen vették figyelembe egyes keresztény közösségek ama kérését, hogy külön egységekbe osszák be őket a saját tisztjeik irányítása alatt.

⁴⁶ Amikor 1914 elején az ismert ifjútörök katona-politikus, Enver pasa hadügyminiszter lett, több mint száz tábornokot és több száz főtisztet helyezett szolgálaton kívül, többségük az ifjútörökök ellenfelének számított. Flesch 2004, 92.

- Demeter 2016 = Demeter Gábor: *A Balkán és az Oszmán Birodalom II. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig. Oszmán Birodalom (Rumélia, Anatólia, Közel-Kelet)*. MTA BTK TTI, Budapest.
- Earle 1924 = Earle, Edward Mead: *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway. A Study of Imperialism*. The Macmillan Company, New York.
- Flesch 2004 = Flesch István: *Atatürk és kora. Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása*. Corvina, Budapest.
- Fleury 1977 = Fleury, Antoine: *La pénétration allemande au Moyen-Orient 1919-1939. Le cas de la Turquie, de l'Iran et de l'Afghanistan*. A. W. Sijthoff, Leiden – Institut Universitaire de Hautes Études Internationales, Genève.
- Florinsky 1929 = Florinsky, Michael T.: Russia and Constantinople: Count Kokovtsov's Evidence. *Foreign Affairs*, 8. évf., 1929. október. 138–139.
- Galera 2006 = Galera, Yann: Reorganization of the Gendarmerie in Macedonia: An Example of European Military Cooperation, 1904–1914. In: Rush, Robert S. – Epley, William W. (szerk.): *Multinational Operations, Alliances, and International Military Cooperation. Past and Future*. PfP Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, Washington. 209–215.
- Gatrell 1994 = Gatrell, Peter: *Government, Industry and the Rearmament in Russia, 1900–1914. The Last Argument of Tsarism*. Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge.
- Heller 1983 = Heller, Joseph: *British Policy towards the Ottoman Empire 1908–1914*. Frank Cass and Company, London.
- Howard 1966 = Howard, Harry N.: *The Partition of Turkey. A Diplomatic History 1913–1923*. Howard Fertig, New York.
- Kerner 1927a = Kerner, Robert J.: The Mission of Liman von Sanders. I. Its Origin. *The Slavonic Review*, 6. évf., 16. sz. (1927. június) 12–27.
- Kerner 1927b = Kerner, Robert J.: The Mission of Liman von Sanders. II. The Crisis. *The Slavonic Review*, 6. évf., 17. sz. (1927. december) 344–363.
- Kerner 1928a = Kerner, Robert J.: The Mission of Liman von Sanders. III. *The Slavonic Review*, 6. évf., 18. sz. (1928. március) 543–560.
- Kerner 1928b = Kerner, Robert J.: The Mission of Liman von Sanders. IV. The Aftermath. *The Slavonic Review*, 7. évf., 19. sz. (1928. június) 90–112.
- Laurens 2019 = Laurens, Henry: *Les crises d'Orient II. La naissance du Moyen-Orient 1914-1949*. Fayard, Paris.
- McMeekin 2011 = McMeekin, Sean: *The Russian Origins of the First World War*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge – London.
- Miller: Straits = Miller, Geoffrey: *Straits. British Policy towards the Ottoman Empire & the Origins of the Dardanelles Campaign*. 11. fejezet. <http://www.dardanelles.co.uk/>, le-töltés: 2015. július 31.
- Moreau 2003 = Moreau, Odile: Les ressources scientifiques de l'Occident au service de la modernisation de l'armée ottomane (fin XIXe - début XXe siècle). *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 101–102. sz., 2003. július. 51–67.
- Mukhtar Pasha 1924 = Mukhtar Pasha, Mahmud: *La Turquie, l'Allemagne et l'Europe depuis le traité de Berlin jusqu'à la guerre mondiale*. Paris.

- Mühlmann 1929 = Mühlmann, Carl: *Deutschland und die Türkei 1913–1914*. W. Rothschild, Berlin.
- Patyomkin 1948 = Patyomkin, V. P. (szerk.): *A diplomácia története*. 2. köt. Chvosztov, V. M. – Minc, J. J.: *Az újkori diplomácia története (1872–1919)*. Szikra, Budapest.
- Rooney 1998 = Chris B. Rooney: The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire, 1908–14. *Middle Eastern Studies*, 34. évf., 1. sz. 1–29.
- Sachar 1970 = Sachar, Howard M.: *The Emergence of the Middle East: 1914–1924*. Allen Lane – The Penguin Press, London.
- Shatzky 1926 = Shatzky, B. E.: La question de Constantinople et des Détroits. Les origines de l'accord russo-anglais-français (mars 1915). 1. rész. *Revue de l'histoire de la Guerre mondiale*, 4. évf., 4. sz. (1926. október) 289–309.
- Silbert 1921 = Silbert, R.: *Entente Diplomacy and the World War*. New York.
- Taube 1928 = Taube, Baron: *La politique russe d'avant-guerre et fin de l'empire des tsars (1909-1917)*. Ernest Leroux, Paris.
- Trumpener 1996 = Trumpener, Ulrich: Germany and the End of the Ottoman Empire. In: Kent, Marian (szerk.): *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. Frank Cass, London. 107–136.
- Tucker 1999 = Tucker, Spencer C. (szerk.): *The European Powers in the First World War. An Encyclopaedia*. Taylor & Francis, New York.
- Uyar 2021 = Uyar, Mesut: *The Ottoman Army and the First World War*. Routledge, Abingdon.
- Wasti 2008 = Wasti, Syed Tanvir: Said Halim Pasha – Philosopher Prince. *Middle Eastern Studies*, 44. évf., 1. sz. (2008. január) 85–104.

Tartalomjegyzék

SZÉKELY MELINDA Selyem és üveg a Római Birodalom keleti kereskedelmében. Írott források és értelmezésük.....	3
POLGÁR SZABOLCS Kelet-Európa nomád népei a <i>Régmúlt Idők Elbeszélésében</i> I. Szkíták, bulgárok, ugorok, avarok, kazárok.....	15
SZÁNTÓ RICHÁRD Dácia Ravennai Anonymus <i>Cosmographiájában</i>	33
JUHÁSZ PÉTER Kavarok és magyarok. Presztízis és kétnyelvűség.....	53
KORDÉ ZOLTÁN A csatlakozottak presztízse. Néhány gondolat a kabar–magyar kapcsolatokról Juhász Péter tanulmánya kapcsán.....	69
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ A „bakonyi villámhadjárat” (1598. július–augusztus).....	81
MARTON GELLÉRT ERNŐ Koháry Péter (1564–1632) – életrajzi vázlat.....	95
PÁSZTOR RENÁTA Grigorij Tyeplov, a 18. századi polihisztor.....	103
KŐFALVI TAMÁS A pécsváradi úriszék működése a 18. század második és a 19. század első felében.....	117
KÖKÉNY ANDREA A rabszolgaság intézménye Texasban a mexikói időszakban, 1821–1836.....	125
BERCZELI-NEMCSÉNYI ALEX Bevándorlás és állampolgárság. Texasi német bevándorlók a 19. század első felében.....	141

VARGA BEÁTA	
A „népek tavaszának” szerepe a galíciai rutén/ukrán nemzeti mozgalom kialakulásában	159
FERWAGNER PÉTER ÁKOS	
Az Oszmán Birodalom és a Liman von Sanders-féle katonai misszió keltette nemzetközi válság.....	171
BALATONI BALÁZS	
Társadalmi reform és a Balkán között: Noel Buxton portréja (1869–1948)	183
KORNÉLI BEÁTA	
Harry St. John Philby Palesztina-tervei 1920–1944	195
GICZI ZSOLT	
Raffay Sándor politikai vonatkozású tevékenysége püspöksége kezdetén	215
VUKMAN PÉTER	
Hercegszántói délszlávok az állambiztonsági iratok tükrében (1945–1955)	227
SZILVIA SEYEDIN	
Khomeini és az iráni forradalom: elképzelései, intézkedései	243